

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

128:2. 2008

Finansiell verksamhet som ett socialt projekt

Livförsäkringsrörelsen och de gifta kvinnorna under
det sena 1800-talet*

Av Liselotte Eriksson

Livförsäkringsrörelsen uppkom i en tid av stor ekonomisk och social förändring, som utmanade det förindustriella samhällets traditionella föreställningar och reciprocitet. Det var en tid när det traditionella ansvarstagandet mellan generationerna inom samhället förändrades. Löneinkomsternas och mannens roll som familjeförsörjare ökade i betydelse på bekostnad av den fasta egendomen, som tidigare garanterat försörjningen av familjens medlemmar. Denna förändring ökade behovet av försörjning i händelse av familjeförsörjarens bortgång, vilket öppnade för livförsäkringen som en ersättning för det sociala ansvarstagande mellan generationerna som utmärkt jordbruks-samhället.¹

I den internationella litteraturen framhåller bland andra ekonomhistorikern Richard Sylla att finanssystemets och livförsäkringsrörelsens utbredning föregick den ekonomiska moderniseringen i flera länder.² Den ekonomiska moderniseringen var dock inte ett isolerat fenomen, utan intimt sammankopplad med modernisering på samhällets alla områden.³ Enligt historikern Keith Thomas var även försäkringssystemets uppkomst en av flera viktiga förutsättningar för framväxten av det moderna, riskreducerande samhället.⁴

* En första version av denna artikel presenterades vid det sjunde Svenska ekonomisk-historiska mötet, Stockholm 12–14 oktober 2007.

1. Livio Di Matteo & J.C. Herbert Emery, "Wealth and the demand for life insurance: evidence from Ontario, 1892", *Explorations in economic history* 39, 2002, s. 446–469.

2. Richard Sylla, "Financial systems and economic modernization", *Journal of economic history* 62:2, 2002, s. 281.

3. Allan Pred & Michael J. Watts, *Reworking modernity: capitalism and symbolic discontent*, New Brunswick & New Jersey 1992, s. 9–11.

4. Keith Thomas, *Religion and the decline of magic*, New York 1971, s. 651–656.

Liselotte Eriksson, f. 1978, är doktorand vid Ekonomisk-historiska institutionen, Umeå universitet, och ingår i forskningsprojektet "Den enskildes risk, det gemensamma åtagandet", finansierat av Jan Wallanders och Tom Hedelius samt Tore Browaldhs Stiftelse. Eriksson har tidigare publicerat "Livförsäkringsmännen och kampen för gifta kvinnors äganderätt", *Nordisk försäkringstidskrift* (2006).

Adress: Ekonomisk historia, Umeå universitet, 901 87 Umeå

E-post: liselotte.eriksson@ekhist.umu.se

Trots att internationell forskning har betonat livförsäkringens socioekonomiska betydelse har den svenska livförsäkringsforskningen främst fokuserat på försäkringsindustrins ekonomiska och institutionella utveckling.⁵ Samspelet mellan livförsäkringsrörelsen och de sociala omvälvningar som skedde under slutet av 1800-talet har således inte undersökts.

I Sverige startades Skandia 1855 som det första rikstäckande försäkringsbolaget baserat på vetenskapliga försäkringstekniska principer. Skandia åtföljdes av Svea och Skåne, vilka, precis som Skandia, var så kallade kompositbolag, vilket innebär att de hanterade en kombinerad liv- och brandförsäkring. Med livförsäkringsaktiebolaget Thule i spetsen uppkom under 1880–1890-talen en mängd livbolag, ofta baserade på ömsesidiga principer.⁶ Kritiken i Norden mot det privata patriarkatet började parallellt med samhällets modernisering och vann även politiskt genomslag.⁷ Livförsäkringsbolag slog därmed upp sina portar samtidigt som kvinnor allt kraftigare började hävda sina rättigheter, arbetare började organisera sig och traditionella normer allt mer kom att ifrågasättas. Dessa fenomen var alltså inte bara synkrona utan flera män i styrelseposition i livförsäkringsbolagen (livförsäkringsmän) var aktiva i kampen för olika gruppers samhälleliga rättigheter, bland annat i Föreningen för gift kvinnas eganderätt (GKÄ).

Syftet med denna uppsats är att studera hur livförsäkringsmän rörde sig mellan sociala, politiska och ekonomiska arenor i slutet av 1800-talet. Det sker genom att studera hur gifta kvinnors äganderättsliga villkor påverkade livförsäkringsrörelsen och hur livförsäkringsmän agerade i riksdagen gällande gift kvinnas äganderätt. Därmed bidrar artikeln till att öka förståelsen för hur ekonomiska och sociala rörelser integrerats och givit förutsättningar för social och ekonomisk förändring.

Livförsäkringsmännens engagemang i GKÄ har inte berörts i tidigare forskning, och utifrån grundantaganden i neoklassisk teori skulle bakgrunden till deras engagemang ha varit att maximera sina ekonomiska intressen. Då de

5. Om den svenska försäkringsindustrins institutionella och ekonomiska utveckling, se t.ex. Magnus Lindmark, Lars Fredrik Andersson & Mike Adams, "The evolution and development of the Swedish insurance market", *Accounting business and financial history* 16:3, 2006, s. 341–370; Mikael Lönnborg, *Internationalisering av svenska försäkringsbolag: drivkrafter, organisering och utveckling 1855–1913*, Uppsala 1999; Mats Larsson, *Den reglerade marknaden: svenskt försäkringsväsende 1850–1980*, SNS occasional papers 77, Stockholm 1991; Karl Englund, *Försäkring och fusioner: Skandia, Skåne, Svea, Thule, Öresund, 1855–1980*, Stockholm 1982; Bengt Bergander, *Försäkringsväsendet i Sverige 1814–1914*, Lund 1969.

6. Thule var ett aktiebolag men införde ömsesidiga principer; Englund 1982, s. 46.

7. Kari Melby, Anu Pykkänen, Bente Rosenbeck & Christina Carlsson Wetterberg, *Inte ett ord om kärlek: äktenskap och politik i Norden ca 1850–1930*, Lund 2006, s. 167.

var aktieägare i bolagen skulle en ökad kundstock, minskade risker eller ett stärkande av tilliten till livförsäkringsrörelsen ha gynnat deras egna privatekonomiska intressen. Men argumentet i denna studie är att livförsäkringsmännens deltagande i GKÅ även kan ha varit ett uttryck för socialt engagemang, en strävan efter förbättringar för marginaliserade grupper i samhället.⁸

Som teoretisk utgångspunkt för uppsatsen fungerar antagandet att industriell upplysning var en viktig del av den industriella revolutionen. Denna uppfattning har framhållits av ekonomhistorikern Joel Mokyr, som menar att den industriella upplysningen innebar att ekonomisk tillväxt även kom att innefatta ett engagemang till förbättring på sociala och moraliska områden, vilket inkluderade demokrati- och jämlikhetssträvanden.⁹ Detta antyder i sin tur att vinstmaximering inte nödvändigtvis är en realistisk utgångspunkt för att förstå företagares ställningstaganden. Trots att industrialiseringens kapitalägare var intresserade av att öka sin vinst innebär det inte ovillkorligen att vinstmaximering är en tillräcklig förklaring och utgångspunkt för att förstå företagares ställningstaganden i olika frågor.

Historikern Ben Griffin har studerat de engelska politikernas argumentation gällande gift kvinnas äganderätt. Hans studie visar att politikerna förde en till synes inkonsekvent linje i kvinnofrågan.¹⁰ För att förstå de samtida svenska aktörernas handlande är det nödvändigt att beakta att det i slutet av 1800-talet var mer regel än undantag med parallella karriärer vid sidan av riksdagsarbetet. Därför måste man även studera riksdagsmännens handlande utifrån deras andra roller i samhället, exempelvis intressen i företag, delaktighet i sociala rörelser och personliga relationer. Männens handlande kan alltså även förklaras utifrån existensen av flera lojaliteter.

GKÅ fungerade som ett slags lobbyorganisation som arbetade direkt mot riksdagen. Mäns deltagande var därför viktigt för verksamheten, men kopplingen mellan föreningen och riksdagsdebattörerna har inte fokuserats i tidigare forskning.¹¹ Historisk och ekonomisk forskning har däremot stude-

8. Livförsäkringsmännens engagemang innebär här deltagande främst i GKÅ men även ett allmänt engagemang i andra frågor och sociala rörelser.

9. Joel Mokyr, "The intellectual origins of modern economic growth", *Journal of economic history* 65: 2, 2005, s. 290f.

10. Ben Griffin, "Gender, class and liberalism in parliament 1868–1882: the case of married women's property acts", *The historical journal* 46:1, 2003, s. 60f.

11. Se t.ex. Melby, Pylkkänen, Rosenbeck & Wetterberg 2006; Ulla Manns, *Upp systrar, vapnen er! Kän och politik i svensk 1800-talsfeminism*, Stockholm 2005; Ulla Manns, "En man för sin sak: Lars Hierta, Oscar Stackelberg och Fredrik Borg", i Yvonne Svanström & Kjell Östberg (red.), *Än män då? Kän och feminism i Sverige under 150 år*, Stockholm 2004.

rat hur kvinnor agerat utifrån lagar och normer som bland annat begränsade deras ekonomiska rättigheter.¹² Genom att även studera hur livförsäkringsrörelsen påverkades av och hanterade kvinnors begränsade rättigheter, tydliggörs betydelsen ytterligare av att inkludera kvinnor och kvinnors villkor även i ett finanshistoriskt perspektiv.

En mängd ekonomiska och historiska studier har även behandlat kvinnor som ekonomiska aktörer och kritik har riktats mot uppdelningen i offentlig och privat sfär, då uppdelningen osynliggör kvinnors ekonomiska och sociala agerande.¹³ Uppdelningen i privat och offentligt innebär även en begränsning av vad ekonomisk verksamhet förväntas innebära. Historikern Karin Widerberg menar exempelvis att lagförändringar som bidrog till kvinnors utökade rättigheter aktualiserades genom en önskan att sänka transaktionskostnader, eftersom den rådande lagstiftningen hindrade den borgerliga ekonomins utveckling.¹⁴ Ekonomhistorikern Anita Göransson sammanfattar debatten om ogifta kvinnors myndighet i Sverige som att antingen ha handlat om en önskan att reducera transaktionskostnader genom bibehållandet av kvinnors äktenskapliga ställning eller att skydda egendom från borgenärer genom att utöka gifta kvinnors egendomsrättigheter.¹⁵ Det var ekonomins behov som i vissa fall kom att överensstämma med kvinnorörelsens mål. Den växelverkan som ägde rum mellan näringsliv och kvinnorörelse kom alltså att gynna dem båda. Förändrade sociala förhållanden och den ekonomiska utvecklingen bidrog naturligtvis på olika sätt till ett ifrågasättande av gamla förhållanden som underlättade kvinnors emancipation. Men att karakterisera ekonomisk verksamhet som endast vinstmaximerande och hänförd till offentlig sfär är en alltför ensidig framställning av ekonomisk aktivitet. Ett allmänt antagande om ekonomin som drivkraft i olika demokratiseringsprocesser bidrar även till ett osynliggörande av enskilda ekonomiska aktörer, företag och branscher som utan synbart ekonomiskt intresse uppmuntrade kvinnors delaktighet i ekono-

12. T.ex. Ann Ighe, *I faderns ställe: genus, ekonomisk förändring och den svenska förmyndarinstitutionen ca 1700–1860*, Göteborg 2007; Karin Widerberg, *Kvinnor, klasser och lagar 1750–1980*, Stockholm 1980; Janette Rutterford & Josephine Maltby, "The widow, the clergyman and the reckless: women investors in England 1830–1914", *Feminist economics* 12:1–2, 2006, s. 111–138.

13. Se t.ex. Leonore Davidoff & Catherine Hall, *Family fortunes: men and women of the English middle class 1780–1850*, London 1994; *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 2001:2; Joan W. Scott & Debra Keates (red.) *Going public: feminism and the shifting boundaries of the private sphere*, Urbana 2004.

14. Anita Göransson, "Gender and property rights: capital kin, and owner influence in nineteenth- and twentieth-century Sweden", *Journal of business history* 35:2, 1993, s. 14, 20–22; Widerberg 1980, s. 45–52.

15. Göransson 1993, s. 21.

min. Detta trots att det fanns branscher som gynnades av kvinnans underordnade ställning. Demokratisering, medborgarskapets spridning till fler grupper i samhället eller kvinnors juridiskt utökade rättigheter är processer som är svåra att förklara endast utifrån konstaterandet att den industriella ekonomin gynnades av förändringarna. På en strukturell nivå har forskningen förklarat kvinnors utökade rättigheter främst som en konsekvens av borgerliga ekonomiska intressen. I det följande vill jag i stället undersöka hur tolkningen påverkas om man studerar lagförändringar på aktörsnivå utifrån den kontext aktörerna befann sig i.

Livförsäkringens förutsättningar före 1874

Trots att den framväxande finansmarknaden till stor del gynnades av att traditionella, patriarkala förhållanden förändrades, byggde efterfrågan på livförsäkring länge på det borgerliga idealet med mannen som familjeförsörjare.¹⁶ Den propaganda för livförsäkringar som spreds grundade sig på det borgerliga hemmafruidealet, där arbetande kvinnor som gifte sig fick lämna sin anställning och där änkans möjlighet till arbete hindrades, då hennes klasstillhörighet inte medgav vilket yrke som helst.¹⁷ Livförsäkringsrörelsens främsta kundgrupp under hela 1800-talet var borgerliga män och fortfarande år 1898 utgjorde köpmän över 20 procent av alla försäkrade både i Skandia och i Thule. Kvinnors betydelse för livförsäkringsrörelsen som livförsäkringsstagare var obetydligt och uppgick i Thule endast till 7,2 procent och i Skandia till 3,8 procent år 1898.¹⁸ Kvinnor hade lägre dödlighet än män, förutom i den mest reproduktiva åldersgruppen där dödligheten i stället var mycket hög. Detta i kombination med att de borgerliga kvinnorna sällan hade större förvärvsinkomster gjorde att försäkringsbolagen troligen inte såg kvinnor som en särskilt lönsam grupp att försäkra. Åren 1900–1920 ökade andelen livförsäkrade kvinnor något, men ökningen skedde främst bland ogifta kvinnor.¹⁹ De gifta kvinnornas roll som mottagare av livförsäkringsbrevet var desto vikti-

16. En studie över efterfrågan på livförsäkringar i Ontario 1892 visar att efterfrågan på livförsäkringen var högst bland dem utan sparad kapital eller förmögenhet men med lönearbete. Studier visar också att familjer med en familjeförsörjare hade högre livförsäkringsstagande; Di Matteo & Emery 2002, s. 464.

17. I den tidiga argumentationen gällande livförsäkringen var idealpersonen för försäkringsbolag den framgångsrike mannen med familj och många år av förvärvsarbete framför sig, men utan kapital; Jan Kuuse & Kent Olsson, *Ett sekel med Skandia*, Stockholm 2000, s. 100.

18. Sven Palme, *Livförsäkringsaktiebolaget Thule*, 2: 1873–1898, Stockholm 1898, s. 14.

19. Först under mellankrigstiden började livförsäkringsbolag på allvar att vända sig till gifta kvinnor då kvinnors yrkesarbetande ökade; Kuuse & Olsson 2000, s. 99.

gare. Denna relation var grundläggande för livförsäkringsrörelsen, då livförsäkringens idé framställdes med sikte på främst borgerliga kvinnors behov av försörjning i änkeståndet. Trots detta började Thule redan under 1870-talet att se kvinnor som en potentiellt viktig kundgrupp.

Thule, som startades 1873, använde redan från början kvinnliga agenter, utarbetade prospekt riktade särskilt mot kvinnor och anställde Sveriges första kvinnliga läkare, Karolina Widerström, som försäkringsläkare för att locka kvinnliga kunder.²⁰ Kvinnliga agenter rekryterades bland annat från kvinnorörelsen där Hanna Palme, hustru till Thules direktör Sven Palme, och andra kvinnor med kopplingar till försäkringsrörelsen var verksamma.²¹ Thule utmanade således föreställningen om kvinnor som endast livförsäkringsförmånstagare, en ordning som livförsäkringsrörelsen i grunden gynnades av.

Gifta kvinnor och livförsäkringen

När det första livbolaget startade hade ett inledande steg mot att frigöra kvinnan från mannens förvaltningsrätt tagits tio år tidigare med införandet av lika arvsrätt år 1845.²² Under 1800-talet reglerades äktenskapet efter 1734 års giftermålsbalk och bestod av en samäganderättsliknande egendoms-gemenskap mellan makar. Detta innebar ett samfällt bo där ägandet var gemensamt oavsett vem som fört in egendomen i boet efter äktenskapets ingående. Makarna fick del i varandras egendom, som övergick i samfällad egendom när de gifte sig (giftorätt). Detta gällde dock inte enskild egendom förvärvad före äktenskapets ingående eller sådan egendom som förvärvats genom arv.²³ Formellt hade således den gifta kvinnan äganderätt, men mannen var hustruns målsman och hade förvaltningsrätt över boets tillgångar. Mannens förvaltningsrätt var emellertid begränsad gällande hustruns enskilda fasta egendom, som inte fick säljas eller förpantas utan hennes samtycke.²⁴

Livförsäkringen var dock inte juridiskt definierad och dess funktion kunde inte enkelt hänföras till befintlig lag eller juridisk praxis. Livförsäkringen var ett kontrakt mellan försäkringstagaren och försäkringsbolaget och skulle utbetalas till de förmånstagare som nämndes i livförsäkringsbrevet. Alltså

20. Palme 1898, s. 35.

21. Birgit Persson, "Tolfterna: ett systerskap över klassgränserna", *Arbetshistoria: meddelande från arbetarrörelsens arkiv och bibliotek* 56–57, 1990, s. 13–24.

22. Åsa Karlsson-Sjögren, *Kvinnors rätt i stormaktstidens Gävle*, Uppsala 1998, s. 71.

23. Fats egendom på landet hänfördes till detta och efter 1898 även fast egendom i stad; Tottie 1990, s. 99.

24. "Förslag till giftermålsbalk IV", *Lagberedningens förslag till revision av giftermålsbalken och vissa delar av ärvdabalken (LB)*, Stockholm 1918, s. 166, 236.

måste skillnad göras mellan den som ägde livförsäkringen (de inbetalade premierna) och den som ägde livförsäkringssumman (utfallen livförsäkring). Då förmögenhetsrätten vid denna tid var relativt outvecklad verkar livförsäkringen ofta ha betraktats som värdepapper och som gåva från försäkringstagaren till förmånstagaren.²⁵ Men giftermålsbalken stadgade att makar inte kunde ingå giltiga förmögenhetsrättsliga eller äktenskapsrättsliga avtal med varandra. De kunde heller inte, under bestående äktenskap, ge varandra gåvor som kunde vara till borgenärens förfång.²⁶

Under senare delen av 1800-talet hanterades troligen livförsäkringen äganderättsligt på två olika sätt. I det första fallet betraktades livförsäkringen och det utfallna beloppet som mannens egendom och blev efter hans död hans kvarlätskap. I det andra fallet ansåg man att den utfallna livförsäkringen skulle tillfalla hustrun som förmånstagare och bli hennes samfällda egendom.

Att livförsäkringen tolkades på lite olika sätt spelade marginell roll i de fall makarnas bo inte var skuldsatt, eftersom försäkringssumman i vilket fall som helst tillföll änka och efterlevande. Men om det samfällda boet var skuldsatt innebar båda tolkningarna att borgenärer kunde göra anspråk på livförsäkring och livförsäkringssumman.

Skulder delades upp i enskild och samfällgd gäld. Enskild gäld avsåg skulder som hänförde sig till enskild egendom och för sådan gäld svarade endast den enskilda egendomen. För hustruns skulder svarade i allmänhet bara den egendom som stod under hennes förvaltning. För övriga skulder – mannens samfällda skulder, med andra ord – var utgångspunkten att all egendom i boet svarade för skulderna.²⁷ Men hustruns enskilda egendom svarade i regel inte för mannens skulder och hustrun kunde undandra sin enskilda egendom makens konkurs. Men i de fall då mannens samfällda och enskilda egendom inte täckte skulderna, kunde hustruns enskilda egendom belastas av mannens skulder.²⁸

Det som därför möjligen kunde undandra borgenärerna livförsäkringen till hustruns förmån var om livförsäkringen blev hennes enskilda egendom. I den första tolkningen av livförsäkringen måste äganderätten till livförsäkringen på något sätt överföras och göras till hustruns enskilda egendom. För att göra

25. Lars Tottie, *Äktenskapsbalken och promulgationslag m. m.*, Stockholm 1990, s. 207.

26. Örjan Teleman, *Bodelning*, Stockholm 1993, s. 21.

27. Monica Burman, "Den farliga familjen och borgenärerna", i Monica Burman & Åsa Gunnarsson (red.), *Familjeföreställningar: om familjens betydelse inom juridik, ekonomi och forskning*, Uppsala 2001, s. 63.

28. *LB* 1918, s. 169f.

detta var mannen tvungen att anordna två gåvohandlingar. Detta innebar att mannen fick överlåta livförsäkringen till en tredje person, som i sin tur överlät livförsäkringen till hustrun med villkor att den skulle tillhöra henne enskilt. Att göra livförsäkringen till hustruns enskilda egendom utifrån den andra tolkningen var endast möjligt genom tecknande av äktenskapsförord före äktenskapet.²⁹ Under äktenskapet kunde boskillnad sökas, vilket innebar en upplösning av giftorättsgemenskapen. Här gällde att mannen skulle kunna skänka hustrun livförsäkringen att bli hennes enskilda egendom.³⁰ Men rättspraxis varierade gällande en sådan transaktions giltighet.³¹ Det viktigaste ur livförsäkringssynpunkt var således att livförsäkringssumman kunde bli hustruns enskilda egendom, då denna i regel inte svarade för mannens skulder.

De reformer som under 1800-talet riktades mot kvinnor rörde främst de ogiftas förhållanden. År 1858 kunde ogifta kvinnor bli myndiga vid 25 års ålder efter ansökan i domstol, och 1863 blev de automatiskt myndiga. Detta tillsammans med att yrken öppnades för ogifta kvinnor under 1850–1860-talen var förändringar som tillkom för att många borgerliga ogifta kvinnor stod utan försörjning. De ogifta kvinnornas civilrättsliga status höjdes allt mer, i kontrast till de gifta kvinnornas, vilket var en av anledningarna till tillkomsten av den första föreningen för kvinnors rättigheter i Sverige, Föreningen för gift kvinnas eganderätt (GKÄ) 1873.³²

Den svenska Försäkringsföreningen, som grundades 1875 för att arbeta för en försäkringslagstiftning, kommenterade inte de gifta kvinnornas äganderättsförhållanden förrän 1883, efter genomförandet av den engelska lagen "Married Women's Property Act". Den engelska lagen, som utgick ifrån särägande och enskild förvaltning, avhandlade i en särskild paragraf hur livförsäkringar skulle hanteras, och lagstodgade den gifta kvinnans rätt till försäkringssumman. Flera svenska livförsäkringsmän ansåg dock att en liknande svensk lag inte behövdes, då endast 0,32 procent av rikets befolkning var livförsäkrade. De problem som kunde uppstå mellan gifta kvinnor och borge-närer ansågs således inte akuta för livförsäkringsrörelsen, samtidigt som

29. "Om möjligheten för gift man att genom lifförsäkring betrygga sin familjs uppehälle", *Försäkringsföreningens tidskrift (FFT)* 1893, s. 147

30. Lag om framtida förvärv från 1862; *LB* 1918, s. 141.

31. *LB* 1918, s. 275f.

32. Inbjudarna till bildandet av GKÄ var Anna Hierta, Ebba Lind af Hageby (f. Hierta), Anna Walenberg, Hulda Sohlman, Fredrika Linnell, Carl Linnell och Ellen Ankarsvärd. Lars Johan Hierta, påskyndare av reformen för gift kvinnas ägande, avled 1872, innan man hunnit konstituera föreningen; *Tidskrift för hemmet* 3, 1885, s. 161f.

försäkringsföreningen påpekade att det rådande förhållandet kunde bli ett framtida problem.³³ Livförsäkringsmännen kom att hantera frågan om gift kvinnas äganderätt på tre sätt.

För det första arbetade man för en total upplösning av 1734 års giftermålsbalk och förordade antingen särägande och enskild förvaltning eller egendoms-gemenskap och samförvaltning i äktenskapet. Detta gavs uttryck för i riksdagen och i GKÄ. Ett tillägg behövdes dock för att livförsäkringen inte skulle betraktas som mannens kvarlätenskap. För det andra arbetade några livförsäkringsmän för ett tillägg i giftermålsbalken där en livförsäkring tagen på mannens liv till hustruns förmån skulle undandras egendoms-gemenskapen för att i stället bli den gifta kvinnans enskilda egendom. För det tredje kunde försäkringsmännen i en särskild lag om försäkringsavtal verka för att livförsäkringen inte skulle ses som den försäkrades kvarlätenskap och inte användas för att betala dennes skulder. Försäkringsföreningens syfte var att verka just för en sådan försäkringslagstiftning.

Den första strategin, att arbeta för gifta kvinnors förvaltningsrätt, låg helt i linje med kvinnorörelsens syfte och utgångspunkter. Däremot var detta inte tillräckligt för att livförsäkringsbolagen skulle kunna garantera den gifta kvinnans rätt till livförsäkringen. För att lagen skulle gynna livförsäkringsrörelsen behövdes ett tillägg i giftermålsbalken gällande hur livförsäkringar skulle hanteras. De två senare strategierna syftade direkt till att maximera livförsäkringsrörelsens ekonomiska intressen, och hade liten eller ingen koppling till kvinnorörelsen. Trots detta arbetade livförsäkringsmännen genom GKÄ i hög grad för gift kvinnas äganderätt utifrån den första strategin. Två män från livförsäkringsrörelsen innehade ordförandeskapet i GKÄ under föreningens tjuugoåriga verksamhet och dess första ordförande var generaldirektör Gustaf Fridolf Almquist, som även var styrelseledamot i Skandia. GKÄ:s andra ordförande var professor Hugo Gylden, en av Thules grundare och sedermera bolagets aktuarie. I Thules styrelse av år 1883 var fem av sju styrelseledamöter även ledamöter i GKÄ.³⁴ I Victorias styrelse var fyra av åtta styrelseledamöter medlemmar i föreningen.³⁵

33. "Försäkringsföreningens förhandlingar år 1883", *FFT* 1884, s. 15f.

34. Medlemmarna var H. Gylden, F. Beijer, C. G., Boivie, P. G. Fagerström, S. Palme; Förteckning över ledamöter i Stockholmsföreningen 1873–1893, medlemsförteckning 1887, Föreningen för gift kvinnas äganderätt, vol. 3, Fredrika-Bremer-Förbundets (FBF:s) arkiv, Riksarkivet (RA); "De svenska försäkringsaktiebolagens styrelser och agenter i Sverige år 1883", *FFT* 1883, s. 19–45.

35. Medlemmarna var G. Mittag-Leffler, J. H. Palme, J. Leffler, C. O. Ekman; Föreningen för gift kvinnas äganderätt, vol. 3, FBF:s arkiv, RA; *FFT* 1883, s. 43.

GKÄ ville undanröja mannens förvaltningsrätt inom äktenskapet, vilket var ytterst kontroversiellt i 1870-talets Sverige, där många fortfarande höll hårt på mannens husbondevälde reglerat i 1734 års lag. Ganska snart uppkom en motsättning inom föreningen, där en grupp ville behålla egendomsgemenskapen med samförvaltning mellan makar och den andra krävde särägande och en total uppdelning av förvaltning och ägande bland gifta par.³⁶

Efter stiftandet av GKÄ presenterades en rad motioner i riksdagen gällande frågan om gifta kvinnors äganderätt. När frågan behandlades fanns det inte mindre än tio GKÄ-medlemmar i riksdagen: Gustaf Fridolf Almquist, André Oscar Wallenberg, Oscar Julius Mörner, Wilhelm Walldén, Emil Key, Bernt Oscar Stackelberg, Karl Johan Svensén, Leonard Magnus Nordenfeldt, Knut Gillis Bildt och Olof Wijk d.y. Av dessa var Walldén, Almquist, Wallenberg och Wijk livförsäkringsmän.

Debatt i riksdagen om gift kvinnas förvaltningsrätt

Den mest omfattande debatten ägde rum efter Walldéns motion 1873. Efter det lade Nordenfeldt och Philipsson 1874 var sin motion i ämnet. Philipssons motion styrktes på vissa punkter av lagutskottet och ledde till lagen 1874. Gällande motionerna 1874 var debatten ringa eller frånvarande, varför fokus i den följande analysen är på debatten 1873. Reformsträvan fortsatte dock, vilket illustreras av motioner från 1884.

De flesta GKÄ-medlemmarna i riksdagen argumenterade för att kvinnors utökade rättigheter skulle motiveras med att främst gifta kvinnor inom arbetarklassen var i behov av skydd. Walldéns motion 1873 utgick från att män ur arbetarklassen var de som oftast utnyttjade sin makt. Den gifta kvinnan borde dock inte använda sin äganderätt i de äktenskap där mannen skötte sina ekonomiska plikter, utan då lämna över ansvaret till mannen.³⁷

Egendomsgemenskapens företrädare utgick främst från att kvinnor och män av naturen var annorlunda och hade olika uppgifter i samhället och familjen. De flesta av GKÄ-medlemmarna ville, liksom Nordenfeldt i en motion från 1874, bibehålla den traditionella ordningen i familjen med mannen som överhuvud.³⁸ Kvinnans rätta plats var i hemmet och enbart i undantagsfall krävdes en lag för att värna kvinnans inkomst och förmögenhet. Därför ut-

36. *Om den gifta kvinnans äganderätt* 6:3, 1874, s. 7.

37. Motion AK 1873:92, s. 2f.; Första kammarens protokoll 1873:13, s. 49.

38. Motion FK 1874:6, s. 15–17.

gick även Philipssons motion samma år från att kvinnor i ett sunt äktenskap skulle lämna över det ekonomiska ansvaret till sina män.³⁹

Det fanns emellertid riksdagsledamöter som önskade en mer radikal om-
daning av egendomsförhållandet i äktenskapet. Dessa var bland andra livför-
säkringsmännen Gustaf Fridolf Almqvist och André Oscar Wallenberg, och
bland GKÄ-medlemmarna Emil Key. Almqvist förordade i debatten i första
kammaren full likställighet mellan mannen och kvinnan i egendomsrättsligt
avseende: "Jag har åtminstone icke kunnat finna något skäl dertill, att den ene
skall betyda allt och hafva rättighet öfver allt och den andre betyda intet och
sakna all rätt öfver jemväl det hon redan en gång förut ensam egt."⁴⁰ Almqvist
menade vidare att äktenskapets dåvarande ordning inte var naturlig, utan
kvinnans underordning härstammade från gamla tider. Han ifrågasatte också
egendomsgemenskapens princip, som visserligen kunde låta vacker men var
betydelselös.

Det spelade heller ingen roll om kvinnan hade giftorätt i mannens egendom
när det bara var mannen som hade förvaltningsrätt. Orsaken till att förhål-
landet mellan kvinnor och män fortfarande bestod i över- och underordning
var, enligt Almqvist, att mannen i äldre tider varit helt suverän. Den ställning
han en gång intagit såg han som naturlig och bekväm och var således ovillig
att lämna ifrån sig. "Såsom det en gång var, så bör det alltjämt förblifva; man-
nen har en gång varit verkligt suverän och hustrun en rättslös slaf."⁴¹ Almqvist
hävdade att det fanns historiska bevis för att kvinnan haft betydligt större
inflytande på den gemensamma ekonomin. Under medeltiden drog mannen ut
i krig och kvinnan blev lämnad kvar att förvalta och sköta egendomen. Så
kunde det fortfarande vara, främst inom allmogeklassen, framhöll han.

Almqvist menade vidare att äktenskapsförordet endast var en detalj som
förhindrade frågans verkliga lösning. Han påpekade att lagen borde moderni-
seras eftersom man efter 1734 års lag erkände den gifta kvinnas egendomsrätt
över fast egendom på landet. Vid sekelskiftet 1900 kunde en kvinnas kapital,
enligt talaren, vara omfattande men inget behövde vara fast egendom.

Emil Key vände sig mot ordningen att det var mannens frånfälle som gav
kvinnan kapacitet att sköta sina angelägenheter. Ogifta kvinnor kunde inneha
viktiga tjänster, men när hon gifte sig skulle hon inte ens tillåtas att hantera
sina egen egendom. Att en gift kvinna skulle vara omyndig då den ogifta

39. FK protokoll 1873:13, s. 21f.; Motion AK 1874:10, s. 19–24.

40. FK protokoll 1873:13, s. 25.

41. FK protokoll 1873:13, s. 26.

kvinnan vid en viss ålder var myndig, såg Key som en anomali och som orättfärdigt: "Jo, hon slösar med kärlek, ty hon har gjort offret af sin lagliga självständighet, emedan lagen alltjemt så fodrar, och derföre skall hon fortfarande ställas i beroende av mannen!"⁴² Key ansåg att lagen behandlade den gifta kvinnan synnerligen orättvist och att lagar om kvinnans rättigheter alltid tillkommit när tiden varit övermogen. Detta berodde, enligt Key, på farhågor om oönskade effekter av reformer gällande kvinnans ställning. Ingen av de farhågor man trodde att lagen om ogift kvinnas myndighet vid 25 års ålder skulle medföra hade emellertid besannats, så varför skulle de göra det i detta fall? År 1884 lade Wallenberg i första kammaren och Stackelberg i andra kammaren var sin motion där de önskade att "utan äktenskaps förord, man och hustru komme till all den rätt, som nu genom sådant kan dem beredas, att råda hvar öfver sin före eller under äktenskapet ärfda eller förvärfda egendom".⁴³ I andra kammaren stöddes motionen av Stackelberg, Norden-skiöld, Hedin, A. Key och Andersson (Östergötland). Motionerna skapade förhoppning bland landets kvinnorörelser och lagberedningen tog drygt två år på sig att utarbeta ett förslag utifrån motionerna.⁴⁴ Ett förslag som dock bi-höllhöll mannens målsmanskap.

Alla livförsäkringsmän som var medlemmar i GKÅ var naturligtvis inte riksdagsledamöter. Deras exakta uppfattning i gifta kvinnors egendomsförhållanden är därför svåra att utröna, dock önskade alla en utökning av den gifta kvinnans rättigheter. Två livförsäkringsmän önskade även särägande och enskild förvaltning.

Det framstår som att livförsäkringsmännen i riksdagen snarare gick kvinnorörelsens ärenden än livförsäkringsrörelsens. De framförde exempelvis aldrig livförsäkringsrörelsens finansiella intresse av att definiera äganderätten och förändra skuldreglerna i giftermålsbalken.⁴⁵ Tydligast illustreras detta av att livförsäkringsmännen inte pläderade för ett tillägg i giftermålsbalken om hur livförsäkringar skulle hanteras mellan makar, något som hade krävts även om särägande och enskild förvaltning hade vunnit stöd i riksdagen.⁴⁶

42. FK protokoll 1873:13, s. 15.

43. Motion FK 1884:25, s. 7; Motion AK 1884:64, s. 5.

44. "Om gift qvinnas eganderätt enligt nya lagberedningens förslag", *Dagny* 1886, 1:11, s. 257–260.

45. Motion AK 1883:42; Motion FK 1884:25, s. 7; Motion AK 1884:64, s. 5. Dessa motioner lades eller stöddes av den Skandia anknutne André Oscar Wallenberg, Thules försäkringsläkare Axel Key och Johan Andersson sedermera inspektor i Skandinavien.

46. "Försäkringsföreningens förhandlingar år 1883", *FFT* 1884, s. 16.

Försäkringsmännen förordade visserligen en individualisering av äganderätten och försvarade transaktioner av typen boskillnad, som upplöste äktenskapet som ekonomisk enhet. Trots detta kan man inte hävda att livförsäkringsmännen agerade i egenskap av livförsäkringsmän då de sammanfattningsvis menade att de gifta kvinnornas omyndiga ställning var oförenlig med den pågående demokratiseringen av samhället. Argumentationen rörde främst vad den gifta kvinnan kunde. Hennes omyndighetstillstånd berodde inte på ringa förmåga utan på gamla traditioner. Därför ansåg man att den gifta kvinnan borde få delta i ekonomisk aktivitet på samma sätt som ogifta.

Man kan inte heller hävda att livförsäkringsmännen hade en gemensam agenda, då det rådde olika uppfattningar om hur gifta kvinnors äganderätt borde vara utformad. Det innebär att det antingen var oklart vilken lagstiftning som bäst gynnade livbolagen, eller att livförsäkringsmännens politiska idéer saknade direkt koppling till deras ekonomiska intressen i livförsäkringsindustrin.

Philipssons motion 1874 styrktes av lagutskottet på vissa punkter och lagutskottets förslag kom sedan att bifallas utan votering och debatt, till förvåning för GKÄ:s styrelse.⁴⁷ Lagen blev en besvikelse för många medlemmar, som ansåg att den partiella framgången med 1874 års lag i praktiken var ett hinder för fortsatta reformer. Trots att flera motioner presenterades, avslogs dessa i riksdagens lagutskott utan någon debatt. Bland föreningens kvinnor ökade kritiken mot riksdagsmännen, vilka betraktades som feiga och utan engagemang.⁴⁸ Föreningens styrelse ansåg att frågan om gifta kvinnors äganderätt hade större möjligheter att drivas framgångsrikt inom Fredrika-Bremer-Förbundet (FBF), som grundats 1884. FBF hade också en mer heltäckande agenda för kampen för kvinnors rättigheter och slutligen anslöt sig GKÄ till FBF 1895.

Livförsäkringen och gift kvinnas äganderätt efter 1874

1874 års lag om gift kvinnas rätt att förvalta sin egendom innebar för den gifta kvinnan att hon genom äktenskapsförord kunde undandra mannen förvaltningsrätten och fick rätt att förfoga över sin egen inkomst. En gift kvinna kunde även vinna förvaltningsrätt om hon förvärvade egendom genom gåva eller arv, med villkor att hon enskilt skulle handha egendomen. Lagen bibehöll

47. *Om den gifta kvinnans äganderätt* 6:6, 1874, s. 6.

48. "Om den gifta kvinnans äganderätt", *Tidskrift för hemmet* 6, 1878, s. 10–17.

dock mannens överordning i äktenskapet, då kvinnan hade möjlighet att avsäga sig sin myndighet.

Försäkringsinspektörs-föreningen⁴⁹ lade i Försäkringsföreningen 1893 fram giftermålsbalkens juridiska konsekvenser för livförsäkring.⁵⁰ Det enda lagen 1874 innebar var att den gifta kvinnan nu hade möjlighet att få förvaltningsrätt över sin enskilda egendom. Men detta förbättrade inte möjligheterna för gifta kvinnor att skydda livförsäkringar från borgenärer och gynnade därför inte livförsäkringsrörelsen. Livförsäkring behövde fortfarande bli kvinnans enskilda egendom för att vara någorlunda skyddad från borgenärer. För att åstadkomma detta krävdes samma transaktioner som före lagen om gift kvinnas förvaltningsrätt. Men här innebar det, som tidigare nämnts, att hustruns enskilda egendom, dit livförsäkring kunde hänföras via äktenskapsförord eller gåva, i vissa fall ändå kunde svara för den samfällda skulden.⁵¹

Till skydd för hustrun infördes 1898 regler om sådan skuld som mannen orsakat det samfällda boet och det blev även lättare för hustrun att vinna boskillnad. Förändringarna påverkade dock inte skuldfrågan nämnvärt.⁵²

Det är anmärkningsvärt att det fortfarande frammot sekelskiftet 1900 var oklart vilka rättsverkningar som kunde förväntas av de ovannämnda transaktionerna, både för gifta kvinnor och för borgenärer. Exempelvis var det osäkert vad resultatet blev om borgenären vidhöll ett äktenskapsförords ogiltighet, och om det var borgenären eller förmånstagaren som hade bevisbördan. En annan fråga var hur stor del av en livförsäkring en borgenär var berättigad till. Oklarheterna rörde framför allt om borgenären hade rätt till hela försäkringssumman eller bara de inbetalade premierna.⁵³ Samtidigt nämns inga konkreta rättsfall i *Försäkringsföreningens tidskrift*, där problemen för en gift kvinna och borgenärens krav på försäkringssumman hade aktualiserats.⁵⁴ Juristen Lars Tottie menar att lagstiftningsåtgärderna i giftermålsbalken under 1800-talet ledde till ett svåröverskådligt system. Därför är det inte säkert att livförsäkringsmännen hade alla juridiska fakta klara för sig kring hur livför-

49. Försäkringsinspektörer hade ansvar för försäkringsagenter på fältet och svarade mot huvudkontoret.

50. Detta blev sedan en motion lagd 1895 av Wavrinsky.

51. *FFT* 1893, s. 143, 149; *LB* 1918, s. 148.

52. *LB* 1918, s. 148f.

53. *FFT* 1893, s. 143f.

54. Däremot hänvisade Försäkringsföreningen 1884 till ett rättsfall i Finland där en gift kvinna fick rätt mot en borgenär; "Försäkringsföreningens förhandlingar år 1883", *FFT* 1884, s. 14.

säkringar skulle komma att hanteras, då det fanns en mängd potentiella juridiska scenarier.⁵⁵

Före 1903 års försäkringslag var livförsäkringsrörelsen självreglerad, vilket innebar att det av försäkringsbolaget och försäkringstagaren upprättade kontraktet vägde tungt samtidigt som bolagen hade att ta hänsyn till rådande lagstiftning, bland annat gällande transaktioner som reglerades av egendoms-gemenskap.⁵⁶ Det hade betydelse inte minst därför att livförsäkringar inte enbart behövde vara ämnade för änkan och barnens försörjning. Eftersom livförsäkringar även kunde nyttjas som säkerhet vid exempelvis banklån, då säkerheten kunde tas i anspråk i händelse av låntagarens frånfälle eller konkurs, var även villkoren för borgenären viktiga för livförsäkringsrörelsen.

Mot en lag om försäkringsavtal

Det fanns således problem med att den gifta kvinnans och borgenärens rätt till livförsäkringssumman inte var juridiskt definierade, något som försäkringsinspektörerna, vars yrke innebar att övervaka försäljningen av livförsäkringar, uppmärksammade i Försäkringsföreningen år 1893.⁵⁷

År 1895, två decennier efter tillkomsten av lagen om gift kvinnas förvaltningsrätt, lade Edvard Wavrinsky, styrelsemedlem i Allmänna understödsföreningen för Lifförsäkring, en motion i andra kammaren gällande livförsäkringens ställning att tilläggas i giftermålsbalken. Han önskade att livförsäkringar skulle undandras egendoms-gemenskapen mellan makar. Om en livförsäkring tagits på mannens liv till hustruns förmån skulle den bli hennes enskilda egendom. Motionen krävde inga övriga förändringar av makars egendomsförhållanden.⁵⁸ Motionen stöddes inte av övriga försäkringsmän i riksdagen och motionen avlogs utan debatt. Sven Palme lade däremot samma år och i samma kammare som Wavrinsky en motion med syfte att verka för en reglering av utländska bolags verksamhet i Sverige samt för en ökad statlig kontroll av försäkringsbranschen.⁵⁹ Palme var alltså främst intresserad av att motverka utländsk konkurrens och det som uppfattades som oseriösa försäkringsbolag på marknaden. I slutet av 1800- och början av 1900-talet var alltså

55. Tottie 1990, s. 99. Inga prejudicerande fall i frågan redovisas under avdelningen prejudikat i "Alfabetiskt sakregister till årg. 1878–98 af Försäkringsföreningens tidskrift", *FFT* 1898, s. 99f.

56. "Riksdagens skrivelse till konungen i anledning af väckt motion ang. utarbetandet af lag om försäkringsaftal", *FFT* 1905, s. 154.

57. *FFT* 1893, s. 139–153.

58. Motion AK 1895:159, s. 17.

59. Motion AK 1895:16.

regleringar gällande premiereserver, omkostnader och bolagsordningar samt begränsningar av utländska försäkringsbolags verksamhet i Sverige betydligt viktigare frågor än livförsäkringens ställning i relation till äktenskapslagstiftningen.⁶⁰ Det ansågs mer angeläget att stävja det som uppfattades som illojal konkurrens från oseriösa bolag, vilket riskerade att underminera hela branschens trovärdighet, än att klargöra frågor som gällde potentiella civilrättsliga konflikter angående rätten till ett livförsäkringsbrev där bolaget redan fullföljt sina förpliktelser mot förmånstagaren. Vidare kunde en livförsäkring, trots att en borgenär fick rätt till delar av dödsboets tillgångar, förhindra att änka och barn behövde lämna hus och hem. Majoriteten av försäkringsmännen ansåg därför att frågan om gift kvinnas äganderätt inte var av högsta prioritet.⁶¹

I den första lagen för försäkringsväsendet i Sverige från 1903 sattes främst fokus på etableringskontroll gällande livbolagens kapitalförvaltning. Men redan 1905 lades en motion för att verka för en försäkringsavtalslag som bland annat skulle reglera förmånstagares och borgenärens rättigheter. Lagutskottet menade dock i sitt utlåtande att en sådan lag inte var helt önskvärd, då bolagen själva gjorde upp avtal och eftersom redan existerande lagar var tillräckliga.⁶²

Sven Palme var av samma åsikt som utskottet och menade att avtalsutformningen mellan försäkringsbolag och försäkringstagare ännu inte vunnit stadga och fortfarande var i en livlig utveckling. Han menade även att missförhållandena inte var av sådant art att en sådan lag påkallades och att det i 1903 års lag om försäkringsrörelse bland annat föreskrevs att vissa av de viktigaste försäkringsvillkoren skulle fastställas av Kungl. Maj:t. Han ansåg att "privaträttsliga förhållanden bäst utvecklade sig i frihetens lifgivande luft".⁶³

1903 års lag innebar även att kontraktet mellan livförsäkringsbolag och försäkringstagare fick visst lagligt stöd och praxis gällande livförsäkringsbrevets upprättande, syfte och innehåll infördes inom de olika bolagen i början av 1900-talet.⁶⁴ Att den gifta kvinnan 1921 likställdes med mannen inom äktenskapet innebar att det samfällda boet upplöstes och att makarna kunde ingå avtal med varandra. Först 1927 definierades livförsäkringen juridiskt i

60. Lindmark, Andersson & Adams 2006, s. 355.

61. "Till kungl. Försäkringsinspektionen", *FFT* 1906, s. 34–36.

62. Lagutskottets utlåtande 1905:63.

63. "Lagstiftning om försäkringsaftalet", *FFT* 1905, s. 161f.

64. Mats Larsson, Mikael Lönnborg & Sven-Erik Svärd, *Den svenska försäkringsmodellens uppgång och fall*, Stockholm 2005, s. 55.

förmånsfrågan i försäkringsavtalslagen, och förmånstagarens och borgenärens rätt till livförsäkringen reglerades. Det försäkringsbelopp som utföll skulle inte ingå i försäkringstagarens kvarlåtenskap. Borgenärer kunde få rätt till försäkringsbeloppet om försäkringstagarens kvarlåtenskap inte täckte skulden och om försäkringstagaren inte förbundit sig till förmånstagaren att förordnandet skulle stå vid makt.⁶⁵

Lagen om försäkringsavtal, som tillkom 1927 och reglerade förmånstagarens rättigheter, hade möjligen uppkommit tidigare om det samfällda boet upplösts i ett tidigare skede. Före 1921 hade en lag om den gifta kvinnans äganderätt till livförsäkringen gått emot den rådande giftermålsbalken med egendomsgemenskap och villkorad förvaltningsrätt för gifta kvinnor. Samtidigt stred 1874 års lag om gift kvinnas förvaltningsrätt enligt Karl Staaf mot lagen om näringsfrihet från 1846.⁶⁶ Därför är det svårt att mer exakt avgöra hur betydande frågan om gift kvinnas äganderätt var för att livförsäkringsrörelsen skulle kunna garantera gifta kvinnor i alla fall en del av livförsäkringssumman efter mannens död.

Frågan om gift kvinnas rätt till livförsäkringen måste dock bedömas ha varit av marginellt intresse för livförsäkringsrörelsens dagliga verksamhet. De flesta livförsäkringstagare hade troligtvis inte skulder som hotade ruinera änka och barn om inte livförsäkringssumman kunde undandras borgenärerna. Vidare var gifta kvinnors utökade förvaltningsrätt ovidkommande för livförsäkringsrörelsen, så länge livförsäkringar kunde betraktas som mannens kvarlåtenskap och borgenärer fortfarande kunde komma åt livförsäkringssumman på ankans bekostnad. Däremot skulle den gifta kvinnans äganderättsliga ställning stärkas i och med en utökad förvaltningsrätt. Men i de flesta fall var i stället försäljningen av livförsäkringar gynnad av den gifta kvinnans svaga ställning. Hemmafruidealet och de försörjningskrav som sattes på en rättärdig make även efter hans död, gynnade troligen livförsäkringens förutsättningar mer än en lag som stärkte gifta kvinnors förvaltningsrätt.

Utifrån detta är det tveksamt om männen inom livförsäkringsrörelsen stödde GKÄ av hänsyn till egna ekonomiska intressen, särskilt som livförsäkringsmännen Edvard Wavrinsky, Arvid Gumaelius, Hugo Gylden, Axel Key, Johan Palme och Gösta Mittag-Leffler även blev medlemmar i FBF efter att GKÄ anslutit sig till förbundet 1895.⁶⁷

65. Första lagutskottets utlåtande 1927, 14:III: Om livförsäkring, § 104, § 116, s. 47f.

66. *Om den gifta kvinnans äganderätt* 4:4, 1892, s. 55–57.

67. "Fredrika-Bremer-Förbundets medlemmar", *Dagny* 4:5, 1895, s. 199, 205–221.

Livförsäkringsmännen och den sociala dimensionen

För att förstå livförsäkringsmännen och deras handlande bör det noteras att de inte främst var försäkringsmän. De hade flera ekonomiska, sociala och politiska identiteter, och bland dem som besatt olika poster inom livförsäkringsrörelsen återfanns vetenskapsmän, militärer, finansmän och riksdagsmän. Aktörerna från livförsäkringsrörelsen tillhörde i stor utsträckning den framväxande borgarklassen. Enligt historikern David Tjeder kan borgarklassen under 1800-talet definieras som en konturlös sammansättning av män och kvinnor i diversifierad ekonomisk ställning, som i kraft av delade kulturella ideal lyckades dominera det offentliga samtalet i Sverige.⁶⁸ För många i borgarklassen innebar detta delaktighet inom en mängd olika sociala och ekonomiska rörelser med liberala förtecken.⁶⁹

Engagemanget för sociala frågor åskådliggörs även i försäkringsmännens roller som riksdagsmän och i deras politiska aktiviteter. Försäkringsmännen motionerade för statlig arbetareförsäkring, för moderskapsförsäkring och för allmän folkpensionsförsäkring. André Oscar Wallenberg motionerade för sänkt kvinnlig myndighetsålder och för gift kvinnas förvaltningsrätt, och Edvard Wavransky för kvinnlig rösträtt. Försäkringsmännen Carl Johan Malmsten och Gustaf Fridolf Almqvist, båda ledamöter i Skandia, Hugo Gylden och Sven Palme, aktuarie respektive direktör i Thule, Anders Lindstedt, aktuarie i Allmänna Lif, samt yrkespolitikern Adolf Hedin satt även i olika kommittéer som rörde ålderdoms- och invaliditetsförsäkring, allmän pensionsförsäkring och arbetareförsäkring.⁷⁰ Det var Gylden, Hedin och Lindstedt som genom sina platser i kommittén för arbetareförsäkring låg bakom den moderna socialförsäkringen. Redan 1884 lade Hedin och Gylden en motion i frågan. Den yngre Lindstedt tog sedan över arbetet och fick se frågan realiseras 1913, då Sverige blev det första landet i världen att införa allmän folkpension.⁷¹ Pläderandet för ett utökat statligt försäkringssystem var omfattande trots att det kunde innebära förlorade marknadsandelar för den privata försäkringsrörelsen. Folkpensionen kom mycket riktigt att bli ett argu-

68. David Tjeder, "Framgång med förpliktelser", i Tomas Nilson & Martin Åberg (red.), *Företagaren som kulturbärande: perspektiv på företagarkultur 1800–2000*, Lund 2007, s. 40.

69. I Sverige anses den ekonomiska liberalismens genombrott ha ägt rum kring 1820 och den politiska liberalismens genombrott kring 1830; Hans Abenius, *Det självpåtagna uppdraget: en undersökning av medborgarprojektet kring Östgötha correspondenten 1840–1870*, Göteborg 2007, s. 25.

70. *Svensk rikskalender*, Stockholm 1908, s. 600.

71. Karl Englund, *Skandiamän och andra försäkringsmän 1855–1970: femtio biografiska studier*, Stockholm 1993, s. 122–124.

ment för potentiella kunder att inte ta en privat livförsäkring.⁷² Viljan bland försäkringsmän att delta i någon av dessa kommittéer var stor, trots att försäkringsmännen knappast saknade pengar eller alternativa arbetsuppgifter.⁷³

Man skall inte heller underskatta det inflytande som kvinnor hade på försäkringsmännen. De försäkringsmän som var med i GKÄ hade i regel antingen fruar, systrar eller döttrar som var aktiva i föreningen. I försäkringsmännens nätverk ingick ledande kvinnor inom kvinnorörelsen som Anna Hierta, Sveriges första kvinnliga professor Sonja Kovalevsky, Ellen Key och Anna Wallenberg, hustru till André Oscar Wallenberg. Aktuariern i Victoria Gösta Mittag-Lefflers syster Anne Charlotte Leffler var författare och skrev dramat "Sanna kvinnor", som påstods ha fått stort inflytande på opinionen i frågan om gift kvinnas äganderätt.⁷⁴ Grundarna av GKÄ värvade medlemmar främst ur sitt eget sociala nätverk, från det borgerliga sällskapslivet och från föreningslivet i Stockholm.⁷⁵

Inom borgerligheten frodades även ett bildningsideal som omfattade män och kvinnor ur alla samhällsskikt, bäst illustrerat av Stockholms arbetareinstitut.⁷⁶ Även här var försäkringsmännen aktiva. Hugo Gylden var exempelvis inspektor på institutet 1883–1896 och Edvard Wavrinsky tog initiativ till arbetarinstitutet i Göteborg och blev dess första föreståndare.⁷⁷

Wavrinsky startade också Göteborgs fredsförening och anordnade det första nordiska fredsmötet i Göteborg. Ett år senare blev han även ordenschef i Godtemplarorden, där han ville reformera rörelsen i mer sekulär riktning.⁷⁸ Gustaf Fridolf Almqvist var även ledamot i styrelsen för Hemmet för frigifna

72. Borgh tar upp argument och föreställningar om livförsäkringen och motiverar varför man bör lösa livförsäkring trots folkpension; Per Borgh, *Försäkringspraktik: populära skrifter om lifförsäkring*, Växjö 1913, s. 7f.

73. Englund beskriver hur Hugo Gylden (aktuarie Thule) och Gösta Mittag-Leffler (aktuarie Victoria) konkurrerade om en plats i kommittén för arbetareförsäkring; Englund (1993) s. 65.

74. *Svenska män och kvinnor*, 2, red. Nils Bohman, Stockholm 1942, s. 506.

75. Studentföreningen Verdandi, Dräkthereformföreningen, Fredrika-Bremer-Förbundet, Idun, Nya Idun, Kråkorna och Handarbetets vänner. Om dessa föreningar, se t.ex. Gurli Linder, *Sällskapsliv i Stockholm under 1880–1890-talen*, Stockholm 1918.

76. Iwan Bolin, *Stockholms arbetareinstitut 50 år: 1880–1930*, Stockholm 1930, s. 7.

77. Andra försäkringsmän aktiva i Stockholms arbetareinstitut: Axel Key, försäkringsläkare Thule, Sven Palme, Thule, Karl Arvid Gumaelius, Allmänna Lifförsäkringsbolaget i Stockholm, H. Lamm, försäkringsläkare Skandia, Wilhelm Walldén, Ränste- och kapitalförsäkringsanstalten i Stockholm, Johan Leffler, Victoria, Fabian Wrede, Skandia; Bolin 1930, s. 130–133; "Försäkringsföreningens ledamöter år 1875", *FFT* 1875, s. 1–3; "Försäkringsföreningens ledamöter år 1880", *FFT* 1880, s. 1–3; *FFT* 1883, s. 20–45.

78. Waldemar Skarstedt, *Nyκτηrhetens banerförare: biografier af nutida svenska nyκτηrhetsskämpar*, Stockholm 1903, s. 51–59.

kvinnor i Stockholm.⁷⁹ Flera livförsäkringsmän i styrelseposition var således aktiva i filantropiska sammanhang.

Gösta Mittag-Leffler, som också var matematiker, förde dock idén om bildningsidealet en nivå högre och lyckades under hårt motstånd styra så att en kvinna för första gången i Sverige blev professor. År 1889 blev Sonja Kovalevsky professor i matematik och den första kvinnliga medlemmen i försäkringsföreningen 1885. Det var även ett ingripande av Mittag-Leffler i Kungliga Vetenskapsakademien som möjliggjorde att Marie Curie tillsammans med sin make och en medarbetare tilldelades Nobelpriset år 1903.⁸⁰ Kritiken mot Mittag-Lefflers handlande var hård i akademiska kretsar, medan han själv såg sitt bidrag i tillsättandet av Sveriges första kvinnliga professor som en av sina främsta livsgärningar.⁸¹

Enligt Tjeder betraktades företagande och ekonomisk egennyttia som omoraliskt under tidigt 1800-tal. Efter sekelmitten började dock denna föreställning att förändras, men enligt det borgerliga idealet var det viktigt att ekonomisk vinstmaximering och framgång även skulle komma det resterande samhället till del. Traktandet efter snöd rikedom var alltså problematisk och den som nådde framgång var förpliktigad att söka förbättra sina medmänniskors villkor och hela sin samtids förkovran.⁸² Även för livförsäkringsrörelsen blev det viktigt att övertyga allmänheten om att verksamheten präglades av socialt patos.⁸³ Detta var en av anledningarna till att den ömsesidiga bolagsformen blev dominerande bland de nya bolagen i slutet av 1800-talet.⁸⁴ Man ville ge intryck av att livförsäkringsrörelsen skilde sig från annan vinstmaximerande verksamhet. Det bolag som främst representerade den solidariska livförsäkringen var Thule, som trots att det var ett aktiebolag införde ömsesidiga bolagsformer genom att bolagsordningen begränsade utdelningarna både procentuellt och absolut. Detta innebar att en gradvis större andel av vinsten tillföll försäkringstagarna.⁸⁵ Fastän Thulemännen var aktieägare i

79. Anna Jansdotter, *Ansikte mot ansikte: räddningsarbete bland prostituerade kvinnor i Sverige 1850–1920*, Eslöv 2004, s. 57.

80. Inger Hammar, "Alma maters sedliga döttrar", i Eva Österberg & Christina Carlsson Wetterberg (red.), *Rummet vidgas: kvinnor på väg ut i offentligheten 1880–1940*, Stockholm 2002, s. 119.

81. Gunnel Weidel Randver, *Sonja Kovalevsky: en levnadsteckning*, Stockholm 1981, s. 99.

82. David Tjeder, *The power of character: middle-class masculinities, 1800–1900*, Stockholm 2003, s. 230–232.

83. Vivian A. Zelizer Rotman, *Morals and markets: the development of the life insurance in the United States*, New York 1979, s. 94.

84. Lönnborg 1999, s. 63.

85. Englund 1982, s. 148f.

det egna bolaget var möjligheterna att tjäna pengar på livförsäkringsrörelsen begränsade genom deras försorg. De kan alltså inte ha företrätt egna aktieägarintressen genom sina likställighetspolitiska ställningstaganden.

Den bolagsform som lanserades av Thule fick stort genomslag inom livförsäkringsbranschen och Thule blev med tiden ett av Nordens största livförsäkringsbolag. I likhet med Thule antog de nästkommande livbolagen olika ömsesidiga principer i sina bolagsformer.⁸⁶ Samtidigt kom de rent ömsesidiga bolagen att stöttas av fristående aktiebolag som kunde skjuta till pengar i händelse av svag soliditet. Bolagens vinster vann således social acceptans genom att de maskerades i filantropiska termer. Konkret motsvarades det av att vinsterna i aktiebolagen bara i ytterst begränsad utsträckning tillföll aktieägarna, medan vinsterna i de ömsesidiga bolagen helt tillföll försäkringstagarna.

Detta kan ses som ett uttryck för att den borgerliga kulturen under denna tid föreskrev att ett framgångsrikt företagande även innebar ett socialt ansvarstagande. De liberala strömningarna och den borgerliga kulturen som spreds i Sverige kring sekelskiftet 1900 gav således upphov till en allmän och förpliktigande strävan att förbättra marginaliserade gruppers villkor och att förbättra och modernisera samhället i stort. Mycket tyder på att ett socialt engagemang symboliserade en, i vissa kretsar, eftersträvarsvärd progressiv och modern inställning till samhället. Att försäkringsbolagen ville framstå som en del av den moderna kulturen, och att företagskulturerna formades av de rådande idéströmningarna, är därför inte särskilt förvånande.

Livförsäkringen som aktiv socialpolitik

Förklaringen till livförsäkringsmännens engagemang i sociala frågor kan inte på ett enkelt sätt kategoriseras som antingen socialt patos eller vinstmaximering. Å ena sidan var de goda affärsmän som troligen använde sitt sociala intresse för att legitimera sin rörelse genom en progressiv framtoning.⁸⁷ Det är troligt att de värderingar som låg till grund för livförsäkringsmännens sociala engagemang i förlängningen också bidrog till att göra bolagen framgångsrika, då det var av betydelse att kunna motivera ekonomisk verksamhet som en samhällsförbättrande insats. Att gifta kvinnor saknade äganderätt var

86. Livförsäkringsaktiebolaget Victoria införde ett ännu generösare vinståterbäringsystem än Thule. Victorias försök med arbetarförsäkring blev dock inte speciellt framgångsrikt utan det var det ömsesidiga livbolaget Trygg som år 1899 införde den första framgångsrika folkförsäkringen; Kuuse & Olsson 2000, s. 65. År 1901 startade bl.a. Thule och Skandia, efter engelskt mönster, Lifförsäkrings-Aktiebolaget De Förenade, för att konkurrera på marknaden för arbetsförsäkring; Englund 1982, s. 230.

87. Tjeder 2003, s. 230–232.

inte ett stort problem för livförsäkringsrörelsen, men det är möjligt att en snabb lösning på deras äganderättsliga problem hade gynnat livförsäkringen ytterligare.

Å andra sidan var livförsäkringsmännens engagemang mer än ett spel för gallerierna, då deras syn på kvinnors rättigheter och delaktighet i samhället måste tolkas som progressiv. Eftersom livförsäkringar även fyllde rollen som säkerhet vid låntagande och skuldsättning behövde ankans försörjning heller inte vara livförsäkringens enda syfte.⁸⁸ Livförsäkringsmännens deltagande i GKÄ visar snarare att kvinnor och kvinnors villkor var integrerade i den finansiella utvecklingen på andra sätt än i vinstmaximerande syfte. Detta understryks ytterligare av att livförsäkringsmännens önskan att hävda gifta kvinnors rätt till livförsäkring inte hade krävt ett medlemskap i GKÄ.

Många av livförsäkringsmännen var även föregångsmän i frågor som allmän rösträtt, sänkt myndighetsålder för ogifta kvinnor och införandet av folkpension, reformer som knappast kunde generera direkta ekonomiska fördelar för aktörerna. Med hjälp av Joel Mokyr's begrepp den industriella upplysningen kan livförsäkringsmännens agerande med parallella aktiviteter på sociala områden tolkas som att de ansåg att ekonomiska förbättringar även förutsatte förbättringar på sociala och moraliska områden i samhället. Folkbildning, bland annat genom arbetareinstituten, skulle ge moralisk förbättring bland befolkningen och generera värderingar som gynnade den moderna finansiella utvecklingen.⁸⁹ De ekonomiska och sociala verksamheterna sågs som integrerade, vilket visas genom livförsäkringsmännens arbete för olika rättvisefrågor. Engagemanget för gifta kvinnor var alltså del i en större strävan till förbättring av samhället genom motarbetandet av konservativa värderingar som hörde det förindustriella samhället till. Integreringen av det sociala och det ekonomiska innebar att livförsäkringsmännen kunde framställa och konstruera själva livförsäkringsverksamheten som ett socialt projekt och som en social innovation. Livförsäkringsrörelsens idé motiverades således utifrån en samhällsförbättrande funktion på samma sätt som arbetarrörelsen, kvinnorörelsen och nykterhetsrörelsen, och den var en del av det liberala, borgerliga projektet för modernisering och demokratisering av samhället.

88. Clark 1997, s. 28–35.

89. Mokyr 2005, s. 290f.

Summary: Financial activities as a social project: the life insurance industry and married women in the late 19th-century

This article investigates the involvement of life insurance brokers in the first Swedish organization for women's rights: the organization for married women's property rights. The social commitment of these men meant that the same persons were involved in idealistic movements and the pursuit of economic gain. This fact, in turn, points towards an interdependence between social and financial activities during the second half of the 19th-century. Therefore, this study criticises the dominant assumptions both that 19th-century businessmen were driven by self-interest to maximize profits and that economic interests fostered the democratic process. Instead this study argues that social commitment was integrated with, and considered a part of, economic growth and contributed to economic and social change. This implies that 19th-century life insurance business cannot be understood by present-day assumptions of economic behaviour.